

हुतात्मा शिरीषकुमार आणि हुतात्मा इंदुभुषण

पहिली आवृत्ती

संकलक
चंद्रकांत शहासने
(देशभक्तकोशकार)
मौ.क्र. - ९८८१३७३५८५

कर्नाळा चारिटेबल ट्रस्ट, पुणेच्या सौजन्याने

पुस्तकाचे नाव	: हुतात्मा शिरीषकुमार आणि हुतात्मा इंदुभूषण
संकलक	: चंद्रकांत शहासने (देशभक्तकोशकार) पुणे मो.क्र. - ९८८१३ ७३५८५
प्रकाशक	: बहुजन साहित्यधारा, पुणे ११ ए, राहुल कॉम्प्लेक्स, चौथा मजला, पौड रोड, पुणे. दुरध्वनी : ९८८१३७३५८५ हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन.
प्रकाशन दिनांक	: २५ डिसेंबर २०२२ पहिली आवृत्ती
मुद्रक	: श्री वेंकटेश पब्लिकेशन, पुणे हिंणगे खुर्द, सिंहगड रोड. मो. क्र. ८२३७८ ९३३४७
कर्नाळा चारिटेबल ट्रस्टच्या राष्ट्रभक्ती प्रसार अभियानांतर्गत ही पुस्तिका बहुजन साहित्यधारा पुणे प्रकाशनाने प्रकाशित केली	
मूल्य	: रुपये ३०/-
संपर्क	: श्री. हेमंत प्रभाकर आळवे मो. : ९३२२२६९७२९ श्री. अशोक जनार्दन फडणीस, मेणोली ९८५०५ ०९४१६

शालेय वितरणासाठी सवलतीने उपलब्ध.

इंदुभूषण : एक कोवळे बलिदान

हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्ययुद्धात अंदमानची फळी लढविणाऱ्या ज्या देशभक्तांना ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी छावळाने प्राणत्याग करावयास लावले त्यातील एक हुतात्मा इंदुभूषण.

इंदुभूषणला मुली सांगून येत होत्या. कारण तो आता शालान्त वर्गात गेला होता. खुलना येथील प्रशालेत त्याने शिक्षण चालू होते.

इंदुभूषणच्या मनात लग्न करण्याचे नव्हते. आणखी शिकावे असे त्याला वाटत होते. जितक्या

आग्रहाने त्याचे मातापिता त्याला लग्नाविषयी सांगत होते तितक्यात निग्रहाने तो आपला लग्न इतक्यात न करण्याचा विचार त्यांना पटविण्याचा प्रयत्न करीत होता.

बंकिमचंद्राचे 'आनंदमठ' त्याच्या वाचनात आले होते. बंगालची फाळणी हा त्या काळना ज्वलंत प्रश्न होता. 'युगान्तर', 'वंदे मातरम' इत्यादी वृत्तपत्रे तरुणांना प्रोत्साहित करणारे अमलेख लिहीत होती. तेही तो वाचीत असे. त्याचे मन देशप्रेमाने भरू लागले होते. आपले जीवन देशाच्या कामी यावे ही त्याची भावना मूळ धरू लागली होती.

इंदुभूषण अवांतर वाचनात इतका रंगून गेला होता की शालान्त परीक्षेकडे त्याने दुर्लक्ष झाले आणि तो अनुत्तीर्ण झाला. दुसरीकडे राहावे या विचारात तो होता. त्याची बारीद्र कुमार घोष या क्रांतिदूताशी गाठ पडली.

इंदुभूषण माणिकताला परिसरात राहण्यास गेला. सर्व क्रांतिकारकांना स्फूर्तिसोत गीता आहे हो. इंदुभूषणची श्रद्धा बळावली. नाफेकर बंधू फाशी गेले तेव्हा त्यांनी गीता आपल्या हातात ठेवली होती. हे त्याच्या वाचनात आले होते.

८ मे १८९९ आणि १२ मे १८९९ या दिवशी वासुदेव आणि बाळकृष्ण या चाफेकर बंधूंना येरवडा बंदिगृहात फाशी दिल्याचे त्याने वाचले होते.

अशोक नंदी हा इंदुभूषणचा मित्र झाला. तोही त्याच्यासारखा १६/१७ वर्षांचा होता. त्याला अभिमान वाटावा असे त्याचे आणखी एक श्रद्धेय स्थान झाले होते. तो मुलगा होता १५ वर्षांना सुशील.

२६ ऑगस्ट १९०७ या दिवशी कलकत्ता येथील किंग्जफोर्ड सेशनस जजच्या न्यायालयात 'युगांतर'चे संपादक अरविंद घोष यांच्यावरील अभियोग चालू होता. बिपिनचंद्र पाल यांना अरविंद विरुद्ध साक्ष देण्यास भाग पाडले जात होते. बाहेर आणि न्यायालयातही गर्दी लोटली होती..

बिपिनचंद्र पाल यांनी साक्ष देण्यास नकार देताच त्यांच्यावर तत्काल न्यायालयाचा अवमान केल्याचा अभियोग करून सहा महिन्यांची शिक्षा सुनावली गेली. बाहेरील गर्दन वंदेमातरम् घोषणांनी वातावरण दुमदुमून सोडले.

गोरे सार्जंट आले. त्यांनी आपल्या आरक्षीच्या पथकाला लाठी मारण्याचा आदेश दिला. लाठीच्या प्रहारांनी लोकांचे रक्त वाहू लागले. एक सार्जंट स्वतःच दांडके घेऊन लोकांना उभे आडवे मारत सुटला होता.

पंधरा वर्षांचा सुशील सेन त्या गर्दीत होता. फिरंग्याचा तो मोकाट लाठीमार त्याच्याने बघवला नाही. त्याने समोर जाऊन त्या उंचपुऱ्या गोऱ्याला तडाखा हाणला. पुन्हा एकदा! आणखी एक!

गोरा सोजिर तो चमत्कार बघतच राहिला. शरीराने तो धिप्पाड होता. सर्व इंग्रजी साम्राज्याचे बळ त्या गोऱ्याच्या पाठीशी होते. पण हे पोर आपल्या इवल्याशा शक्तीने त्या साम्राज्यावरच प्रहार करू धजत आहे हे कसे काय?

आरक्षी सहाय्याला आले. सुशील कुमारला खाली पाडले.

दुसरे दिवशी सुशीलला न्यायालयात उभे केले. २७ ऑगस्ट १९०७ हा तो दिवस होता. आपल्यावर आक्रमण म्हणजे हल्ला केल्याचा अभियोग त्या गोऱ्या सार्जंटने सुशीलवर भरला होता..

किंग्जफोर्डने त्या कोवळ्या मुलाला स्पष्टीकरण विचारले. तो म्हणाला, “मी अपराधी आहे किंवा नाही मला ठाऊक नाही. सियाल्डावरून मी येत होतो. लाल बाजारापाशी मला मोठा पोळता दिराला. काय आहे हे बघायला मी तेथे गेलो. तेवढ्यात हा गोरा दिसेल त्याला वाटेल तेथे फटके मारीत सुटलेला दिसला. मी त्याचे फटके परतवले, मग तो मलाच आणखी मारायला लागला. त्याला प्रत्युत्तर म्हणून मी माझ्या हातांनी ठोसे मारीत बांबू लागलो. आणखी काही आरक्षी आले. त्यांनी माल खाली पाडले, मारले.”

न्यायाधीशाने सुनीलला पंधरा फटक्यांची कठोर शिक्षा सुनावली, धीरोदात्त मनाने सुशीलने शिक्षा भोगली. वृत्तपयांनी शासनावर आग पाखडली. सुशीलच्या धीरगंभीर वर्तनाना लोकांनी उत्स्फूर्त गौरव केला. सुशील! सुशील! सर्व बंगालचे ते श्रद्धास्थान झाले. माणिकतालाचा तो परिसर क्रांतिकार्याचा अड्डा बनला. कन्हैयालाल दत्त, सत्येंद्रनाथ बोस आदि क्रांतिकारकांनी मोठा गट जमविला.

किंग्जफोर्ड या न्यायाधीशाला जगू देता कामा नये, अशी योजना आखली गेली. त्याच्या क्रूर निर्णयामुळे शासनाला त्याच्या सुरक्षिततेची चिंता वाटली म्हणून त्याला २८ मार्च १९०८ या दिवशी मुझफ्फरपूरला स्थलांतरीत केले.

दिनेशचंद्र रे आणि खुदीराम बोस यांनी २० एप्रिल १९०८ या दिवशी किंग्जफोर्डच्या बग्गीवर बॉम्ब टाकला आणि ती बग्गी त्याची नव्हती. केनेडी नावाच्या दोन बाया त्यात मेल्या होत्या.

दिनेशचंद्रला पकडताना त्याने स्वतःवर गोळी झाडून घेतली. त्याची ओळख नंतर अफुल्ल कुमार बाकी (रंगपूर) अशी पटली होती. खुदीराम बोस पकडला गेला. त्याच्यावर खटला चालला आणि ११-८-१९०८ ला मिदनापूर बंदिगृहात त्याला पाशी दिले.

पण दिनेश (प्रफुल्ल) आणि खुदीराम यांच्या धरपकडीनंतर सर्वत्र धरपकड झाली आणि मे २, १९०८ या दिवशी मुरारीकपूर मार्ग, माणिकलाल बाग, राजा नाभी किसन मार्ग, गोपी मोहनदत्त लेन, हॉरसन रोड, देवगड इत्यादी ठिकाणी झडत्या झाल्या. अनेक कागदपत्रे, रसायने मिळाली. छुरिका, गोळ्या मिळाल्या. एकेचाळीस तरुणांना अटक झाली.

‘अलीपूर कट’ या नावाने ३८ तरुणांवर दोन तुकडीत खटला भरला गेला. इंदुभूषण त्यातील पहिल्या तुकडीत आरोपी होता.

त्याच खटल्यात नरेंद्र गोस्वामी हा क्षमेचा साक्षीदार झाला होता. तो बंदिगृहात होता. कन्हैयालाल दत्त आणि सत्येंद्रनाथ बोस यांनी त्याला गोळ्या घालून ठार मारले.

अलीपूर कटाच्या खटल्याचा निर्णय ६ मे १९०९ या दिवशी लागला. इंदुभूषणला दहा वर्षे काळेपाणी शिक्षा झाली. सहा महिनांनी म्हणजे डिसेंबर १९०९ मध्ये इंदुभूषणची अंदमानला पाठवणी झाली. अंदमानला पहिले पहिले ‘बमगोलेवाले’ गेले त्यात इंदुभूषण होता.

नाव, वय, जात, धर्म इत्यादी नोंदणी झाली. उंची, वजन नोंदले गेले. आलेल्या दंडितांना प्रथम कोलूतील (तेलाच्या घाण्यातील) जवसाप्रमाणे किंवा खोबऱ्याप्रमाणे पिसून काढायचे म्हणून कोलूवरच त्यांची पाठवणी असे. सिंधी

मुसलमान आणि पठाण आपल्या चापलुसी वागणुकीने अधिकाऱ्यांशी जवळीक साधत असत. त्यांना अधिकारांनी प्रतीके दिली जात. म्हणजेच त्यांना तांडेल बनविले जाई. क्रूरपणा करणे हे नियतका (डबूटी) समजले गेल्याने स्वतः नाही लभ्यांश साधण्यासाठी हे पठाण मुसलमान त्या क्रूरपणाचे उतू जाणारे अवलंबन करीत असत.

ज्याचे शारीरिक बळही कोलू रेटण्याचे असणे शक्य नव्हते त्या इंदुभूषणला कोलूवर धाडले गेले.

कधी कोणाच्या साहाय्याने, तर कधी स्वतः तो कोलू हलविण्याचा प्रयत्न करीत राहिला. तांडेलांना नेहमी मारा करण्यासाठी काही दुबळे दंडित लागत असत. त्यातच एक इंदुभूषण होऊन गेला.

पंधरा दिवसांनी त्याची छिलका (नारळाची सोडे) कुटण्याच्या कामावर पाठवणी झाली. कदन्न आणि अतिशम यांनी इंदुभूषण अत्यंत दुबळा झाला.

इंदुभूषण मर्यादित शिक्षेचा दंडित असल्याने त्याची बाहेरच्या कामावर पाठवणी केली गेली. बाहेरचे काम राजवंद्यासाठी तितकेच कष्टप्रद निवडले जाई.

इंदुभूषणच्या वाटचाला क्वचित विश्राम येत असे. तो आजारी असायला आणि त्याचवेळी डॉक्टरने त्याला तपासायला गाठ पडली, आणि डॉक्टरची मनःस्थिती या बंद्याला खोटे ठरवावे अशी नसली तर इंदुभूषणला रुग्णालयात प्रविष्ट करून घेतले जाई..

बंगालमधून आणि अन्य प्रांतातूनही एकामागून एक राजवंद्यांचे जथे अंदमानात येऊ लागले होते. पंजाब, महाराष्ट्र आणि मद्रास प्रांतातूनही राजबंदी आले होते. अधिकाऱ्यांनी त्या एकमेकांपासून फोडून ठेवावयाचे म्हटले तरी त्यांना शक्य होत नसे.

एकमेकांना धीर देणे, शक्यतेप्रमाणे कामाला साहाय्य करणे, अधिकाऱ्याशी अधिकारासाठी भांडताना एकत्र येणे, हे नित्याचे घडू लागले. पण एकेकाला फोडून त्याला छळायचे हा अधिकाऱ्यांचा मार्ग असे.

दोन वर्ष होऊन गेली होती. सर्वच दिवस कष्टात जात होते. बाहेरच्या कामावर असताना इंदुभूषणच्या हाताला एकदा जे फोड आले त्यात विषबाधा झाली. त्याच्या हाताला असहा वेदना होऊ लागल्या.

काम बदला म्हणून इंदुभूषण विनवू लागला. बाहेर काम असे तेव्हा बाहेरच एक रुग्णालय असे. तेथील डॉक्टर दाद देईनात. मला आत पाठवा असे इंदुभूषणने सांगितले. त्याला आत आणले पण ते खोलीत पडून राहण्यासाठी नव्हे.

सावरकरांनी त्याची चोरून भेट घेतली. मला आता जगणे असह्य झाले आहे असे इंदुने सांगितले. देता येणे शक्य होते तेवढा धीर सावरकरांनी दिला. इतर राजबंदांनीही तसा धीर दिला. पण दहा वर्षे काढणे. माझ्याच्याने होणार नाही. या यातनातून मी स्वतः सुटका करून घेतली नाही तर मध्यंतरीच केव्हातरी मृत्यू मला गाठेल. त्या वेळेपर्यंत मी प्रतीक्षा का करावी, असा त्याचा हट्ट असे.

बंदिपालाने इंदुभूषणची स्थिती पाहिली पण ती सहानुभूती दाखविण्यासाठी नव्हे, तर त्या व्याधीग्रस्त हातांना वेदना देणे शक्य होईल या विचाराने.

“तुला आत येऊन आराम करावयाचा आहे. काय?” बंदिपाल बारीने दरडावले. “मला डॉक्टरकडे न्या.” इंदुभूषण म्हणाला. “मी ते जाणत नाही.” असे म्हणून बारीने तांडेलाला सांगितले, “याला कोलूवर (तेलाचा घाणा) न्या उद्यापासून.”

इंदुभूषण खोलीत बंद झाला. आजवर असे तसाच तो एकटा होता. पण आज त्याला एकटेपणाची आणखी एक प्रचीती आली.

स्वतःचेच चित्र इंदुभूषण बघू लागला. प्रथम कोलूचा परिचय, हाताला आलेला फोड, कोलूचा दांडा हालत नाही म्हणून दांडयालाच लोंबकळून फरफटत जाणे. संध्याकाळी अंगावर खोबऱ्याचा भुसा, कधी सदरा असलेला तर कधी उघडेच. तेलाची जड बादली वाकत वाकत त्या कोठीपर्यंत- मुदामापर्यंत न्यायची. पुन्हा बंद होण्यासाठी खोलीत जायचे. विटा वाहण्याचे बाहेर मिळालेले काम.. पाण्याचे हंडे नेण्याचे काम. सर्व काही जीवापलीकडील, त्याच्याजवळील काही पुस्तके होती. त्यात रमण्याइतके शरीरस्वास्थ्य त्याला कधीच मिळाले नाही.

उद्या कोलू! त्या विचाराने तो पुन्हा भानावर आला. त्याने हाताकडे पाहिले. विषबाधा होऊन चिरलेले हात! या हातांनी कोलू रेटणे शक्य आहे काय? आणि तो रेटला जात नाही म्हणून पाठीवर फटके. मानवाने केलेली मानवाची ही स्थिती स्वातंत्र्य संपादन करण्यासाठी हे मूल्य! हे सतीचे वाण! हे असिधारा व्रत!

संपले! तो म्हणाला, “बारी! उद्या कोलू चालेल तुझा. मी नाही चालविणार. पुष्कळ नवे नवे क्रांतिकारक येत राहतील. हा झरा अखंड चालू राहील. स्वातंत्र्य मिळेपर्यंत.”

त्या हातानीच त्याने पुस्तकाचे कोरे पान फाडले. एक पेन्सिलचा तुकडा त्याने मिळविला होता. लिहून ठेवले- दिनांक २९/४/१९१२ ममला अत्यंत अमानुष वागणूक मिळाली आहे. ‘मी स्वतः होऊन मरावे अशी अधिकाऱ्यांनी स्थिती आणली आहे. माझ्या हातावरील दुखापती बघाव्यात.’ इंदुभूषण.

इंदुभूषणने आपल्या दुसऱ्या हातांनी पायाच्या साहाय्याने सदरा फाडला. त्याच्या लांब धांदोट्या गाठविल्या. एक दोरी केली. बाहेर रात्रीचा पाहारेकरी दूर आहे असे पाहिले. दोरीचे एक टोक मागील खिडकीच्या गजातून काढले. त्याला गाठ दिली. आपल्या गळ्याला पुरेल इतपत लांबी ठेवली. फास केला. पायाखाली लोखंडी थाळी आणि भांडे ठेवले. हाताने वरचा दोर लोंबकळल्यासारखा धरून ठेवला आणि सर्व काही ठीक आहे याची निश्चिती पटतान पायाने थाळी दूर सरकवून दिली. हात ढिला पडला. इंदुभूषण लोंबकळत राहिला. क्षणार्धात त्याचे प्राणोत्क्रमण झाले.

वारी बंदिपालने इंदुभूषणने गळ्यापाशी दोरीला बांधून ठेवलेली चिठ्ठी पुढे आणली नाही. थिऑसॉफीचे एक पुस्तक खोलीत होते. त्या पुस्तकाचा आधार घेऊन बारीने ठोकून दिले, थिऑसॉफी वाचून डोके फिरल्याने इंदुभूषणने आत्महत्या केली.

आमचे तथाकथित राष्ट्रीय पुढारी अशा रक्ताचे ऋणी राहिले नाहीत ही इंदुभूषणसारख्या तरुणाच्या आत्मयज्ञाची सर्वात क्रूर शोकांतिका आहे.

सौजन्य : अपरिचितांच्या क्रांतिकथा

– गोपाळ गोडसे

स्वातंत्र्य संग्रामातील धगधगता तारा शिरीषकुमार मेहता

प्रथम मुलींच्या दिशेने गोळीबार सुरू झाला, आणि लहान लहान मुलींच्या आरोळ्यांनी, आक्रोशांनी आसमंत भरून उरला. या परिस्थितीत शिरीषकुमार हाती तिरंगा घेवून तीरासारखा धांवला, त्याच्या अंगात माँ भवानीचं बळ संचारलं होतं. त्या कोवळ्या वीरांनी गोळीबाराचा आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याची निर्भत्सना कोली. त्याला दटावलं, “नामर्दासारखे मुलींवर काय बंदुक चालवता? खबरदार गोळ्या घालाल तर” हे उद्गार घुमले मात्र!

आज स्वातंत्र्याला तब्बल ५१ वर्षे झाली, आपण जणु सोयिस्करपणे विसरूनच चाललोय स्वतःच्याच मीपणाच्या जाणीवेत कि आज आपण जे स्वातंत्र्य उपभोगतोय ते मिळण्यापूर्वीची परिस्थिती काय होती? आजच्या नवयुवक आणि तरुण विद्यार्थ्यांच्या संदर्भात विचार करतां, स्वातंत्र्याच्या बलिवेदीवर हंसत हंसत कोवळ तारुण्य कुर्बान करणारे चाफेकर बंधु, अनंत कान्हेरे अनेक बंगाली तरुण आणि अगदी शाळकरी गणला जाणारा नंदुरबारचा शिरीषकुमार मेहता आणि त्याचे सवंगडी. हे सर्व असे कसल्या मातीचे बनले होते हो? असा कसला चढला होता कैफ सर्वांना, की ज्यासाठी आई, वडिल इतर आसजन, स्वतःच भविष्य कशाकशाचाही विचार

न करता त्यांनी फांसावर जावे अथवा उघडना छाताडावर ब्रिटिश सोजिरांच्या गोळ्यांचा वर्षाव झेलावा.

खरच, इतिहासाचं अवलोकन करतां एका गोष्टिचं भान मात्र होतं, काळाचं! होय काळाचच!! तो काळच असा होता, नेतृत्वच अस अस्सल सोन्यासारखं बावन्नकशी होतं. मातृभूमीवरून जीव ओवाळून टाकायला अगदी

चढाओढच लागली होती, जशी आजच्या नेतृत्वाची देश विकून खायला लागलेय.

१८५७ साली पेटून उठलेला हिन्दुस्थान खरच तब्बल ९० वर्ष तसाच धगधगता ठेवण्याचं कार्य एकापेक्षा एक अव्वल राष्ट्रभक्तांनी केलं.

लोकमान्य टिळकांनी सशस्त्र क्रांतीचा पुरस्कार केला. त्यांच्या निर्वाणानंतर महात्मा गांधींनी लढयाची सूत्र जणु आपल्याकडे घेतली आणि लढा अधिकच व्यापक केला. स्वदेशीच्या चळवळीत सामान्यातला सामान्य सुद्धा अगदी आपसुकच राष्ट्रप्रेमापायी खेचला गेला. प्रत्येकाला स्वतःपेक्षा राष्ट्र मोठे आहे याची जाण झाली होती. महात्माजींचे अनेक अनुयायी, कार्यकर्ते एकापेक्षा एक निस्पृह आणि विशाल अंतःकरणाचे खंदे लढवय्ये होते. हे मान्य करावेच लागेल.

एखाद्या महामारीने बघता बघता संपूर्ण देश व्यापावा, घराघरांत साथ पसरावी आणि घराघरांतून रुग्ण असावेत, अगदी तसा हा स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी झुंझमारु अथवा मरूझुंझ या मंत्राचा घोष करीत अगदी लहानसहान अमोर, गरीब, अबालवृद्ध पेटून उठला होता. स्वातंत्र्यसंग्रामात सर्वात जास्त सहभाग बंगाली आणि मराठी व खालोखाल पंजाबी क्रांती वोरांचा होता. गांधींच्या विचारसरणीच्या प्रभावाखाली आलेला एक नेता म्हणजे सानेगुरुजी, एक आदर्श शिक्षक, एक हाडाचा शिक्षक, आपले विद्यार्थी हे आदर्शच असले पाहिजेत असे एकमेव ध्येय उराशी बाळगणारा शिक्षक. त्यांनी आपलं कार्यक्षेत्र केलं खानदेश. घराघरात, विद्यार्थ्या विद्यार्थ्यांच्या हृदयाला स्पर्श करून देशप्रेम जागवलं आणि मकरोगे या मरेगेफ या निर्णयापर्यंत त्यांना नेवून ठेवलं या शिक्षकानी. 'मृत्यू' म्हणजे खर काय असतं हे कळण्याच वय नसलेल्या विद्यार्थ्यांना देखील स्वातंत्र्य लढ्यासाठी तयार केलं. त्याच विद्यार्थ्यांमध्ये एक होता, शिरीषकुमार मेहता, वय होतं उगंपुर १५ वर्षांचं (आजच्या परिस्थितीचा विचार करून सांगायचं

तर पॉकेटमनी घेऊन आई वडिलांना लुटायचं आणि घरी आल्यावर टी.व्ही. ला डोळे लावून बसायचं वय.) ९ सप्टेंबर १९४२ ला नंदुरबारमध्ये एक मोर्चा निघाला, विद्यार्थ्यांचा मोर्चा, आघाडीला हा खंदा वीर हातांत तिरंगा लहरवत, घोषणा देत आपल्या बाल सवंगड्यांना आगे बढो साठी चैतन्य प्रदान करीत होता. हा बालवीरांचा मोर्चा पहायला अवघं नंदुरबार लोटले होतं. माणिक चौकात झेन्डावंदनासाठी मोर्चा कूच करीत निघाला होता. पण त्याची भव्यता पाहून, त्या चिमुरड्यांचा जोश, त्याचा बाकी नागरिकांवर होणारा परिणाम आणि त्याची हाक घातलेली परिणिती, या सगळ्यांचा विचार करता ब्रिटिश अधिकाऱ्यांना न मानवणारीच परिस्थिती होती. त्यांनी मोर्चा अडविण्याचा प्रयत्न केला. नागरिक आणि सोजिरांमध्ये संघर्ष पेटला. मोर्चा आणि इतर नागरीक तसुभरही मागे व्हायला तयार नव्हते. त्यातच कुण्या एका नागरिकाने एका ब्रिटिश अधिकाऱ्याला भोसकले. ब्रिटिशांची माथी भडकावला एवढसं कारण पुरे होतं त्यांनी गोळीबार सुरू केला. प्रथम मुलींच्या दिशेने गोळीबार सुरू झाला, आणि लहान लहान मुलींच्या आरोळ्यांनी, आक्रोशांनी आसमंत भरून उरला. या परिस्थितीत शिरीषकुमार हाती तिरंगा घेवून तीरासारखा धांवला, त्याच्या अंगात मां भवानीच बळ संचारलं होतं. त्या कोवळ्या वीरांनी गोळीबाराचा आदेश देणाऱ्या अधिकाऱ्याची निर्भत्सना कोली. त्याला दटावलं, "नामर्दासारखे मुलींवर काय बंदुक चालवता? खबरदार गोळ्या घालाल तर" हे उद्गार घुमले, मात्र ! पोलिस बेभान झालेलेच होते, हाती सज्ज बंदुका होत्या, सन् सन् करीत गोळ्या सुटल्या, पायाला गोळी लागताच शिरीषकुमार कोसळला. खाली कोसळता कोसळता वन्दे मातरमचा घोष सारखा सुरू होता. दुसऱ्या गोळीने शिरीषकुमारच्या छातीचा वेध घेतला. गोळी छातीच्या आरपार गेली आणि वन्दे मातरम् चे शब्द तसेच राहिले. त्याचे इतर सवंगडी, धनसुखलाल, घनःश्यामदास, वाणी, लालदास आणि केतकर वगैरे धांवून आले ते ही एकापाठोपाठ एक धारातीर्थी पडले. या नंदुरबारच्या महाभारताच्या धर्मयुद्धात पांच अभिमन्यु धारातीर्थी पडले होते. ह्या कोवळ्या हौतात्म्याने सारा हिन्दुस्थान दुःखसागरात बुडून गेला. धन्य ते मातापिता, धन्य ते राष्ट्र जेथे एवढ्या कोवळ्या

हुतात्मा शिरीषकुमार आणि हुतात्मा इंदुभुषण

वयांत मुलांना जाण आली ती राष्ट्रप्रेमाची. सानेगुरुजी, महात्मा गांधी आणि अवघा खानदेश शोक मग्न झाला..

शिरीषकुमारच्या बलिदानाने अवघा खानदेश पेटून उठला, स्वातंत्र्याचा लढा अधिकच उग्र बनला. रेल्वे अडवणे. रुळ उखडणे. फोनच्या तारा तोडणे, ब्रिटिश कचेरींवर दरोडे घालणे वगैरे प्रकार सर्रास होऊ लागले. काश्मीर ते कन्याकुमारी पर्यंत आख्खा हिन्दुस्थान पेटून उठला. देशाच्या कानाकोपऱ्यांत हजारोनी बळी गेले, अनेकांची धरपकड झाली, अनेकांच्या घरांची राखरांगोळी झाली. अक्षरशः रानी वणवा पेटावा आणि त्यांनी लहान मोठे वृक्ष, झाडं, वेली आणि तृणांकुर सुध्दा होरपळून निघावेत. अगदी तशी गत झाली. हिन्दुस्थानला स्वातंत्र्य मिळालं ते काही सुखासुखी नाही मिळालं. आज त्या सर्व ज्ञात, अज्ञात हुतात्म्यांचे आत्मे जेथे कुठे असतील तेथून ते तुमच्या आमच्याकडे पहात असतील आणि काय वाटत असेल त्यांना ? आजच्या एकावनाव्या स्वातंत्र्यातील दिवाळीच्या दिवशी अंतःकरणापासून निदान कृतज्ञता तरी व्यक्त करूया आणि जाण ठेवूया. व्यर्थ न ते बलिदान! वन्दे मातरम् !

– विजय प्रभाकर साष्टे, पनवेल

